

Němec, Jiří

Iluze "mnichovských" měsíců

In: Němec, Jiří. *Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 132-149

ISBN 978-80-210-8808-5; ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137555>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ILUZE „MNICHOVSKÝCH“ MĚSÍCŮ

1938

Devatenáct měsíců mezi rakouským březnem 1938 a polským zářím 1939 způsobilo rozvrat v dosavadním politickém a nakonec i společenském uspořádání zemí střední Evropy, který národy střední Evropy zažily naposledy před dvaceti lety. Ale pozice se nyní obrátily; dřívější vítězové, kteří se v roce 1918/1919 radovali, teď odcházeli do emigrace a v horším případě je čekaly výslechy gestapa, věznění nebo koncentrační tábory, zatímco minulí poražení nadšeně mávali prapory. Noví vítězové si však ve svém nadšení vůbec nechtěli připustit, co obětovali. A nikdo z nich netušil, jakou cenu budou jednou muset zaplatit. Pro obyvatele českých zemí se těch devatenáct měsíců koncentrovalo do mnichovského září 1938, jehož dozvukem spíš než důsledkem byla březnová anexe Československa roku 1939 a vznik Protektorátu Čechy a Morava. Ani sudetoněmečtí historikové včetně Wintera nebyli výjimkou. Do probíhajících světodějných událostí vkládali naděje, jež se ve zpětném pohledu nejeví jinak než jako iluze mnichovských měsíců.

Na jaře 1938 se Winter plně soustředil na dokončení knihy *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*. Knihu vydalo salzburské nakladatelství Otto Müller Verlag, specializující se na německé katolické autory. Publikace se na knižních pultech objevila někdy v květnu 1938, okamžitě vyvolala celou řadu vesměs pozitivních ohlasů (v nichž si ovšem čeští recenzenti neodpustily kritické slovo k autorovu sklonu přeceňovat německý význam v českých kulturních dějinách), skvěle se prodávala a brzy muselo být připraveno druhé vydání.⁴⁶⁸ O rok později se se začal

⁴⁶⁸ Viz české recenze výše v pozn. č. 351.

připravovat i český překlad.⁴⁶⁹ Avšak ohlasy na knihu byly předběhnuty politickými událostmi, které se od březnové německé anexe („anšlusu“) Rakouska neuvěřitelně zrychlovaly. Jediněná ukázka reálného rozložení mocenských sil ve střední Evropě z 13. března 1938 způsobila rozvrat v politické struktuře českých Němců. Do SdP vstoupila velká část členů Svazu zemědělců (*Bund der Landwirte*), prelát a profesor teologie Hilgenreiner přivedl do SdP také stranu německých křesťanských sociálů.⁴⁷⁰ Překotného nárůstu členů SdP Henleinova strana dál využívala k zesílení požadavků vůči československému státu a také k dalšímu psychologickému nátlaku na německé občany, stojící dosud stranou.⁴⁷¹ Její promyšlená agitace vystavovala každého z nich nátlaku ve smyslu hrozivého hesla: „Kdo není s námi, je proti nám.“ Přeloženo do nacionální terminologie to znamenalo, že nesouhlas s Henleinem automaticky dělal z takového člověka nepřítele národa.

Winter se právě takovému označení snažil zabránit. Jak podotkl časopis Winterova kruhu, sudetoněmečtí katolíci prokázali „nekompromisně“ v kritických dnech jara 1938 „národu věrný postoj“ (*volkstreue Haltung*).⁴⁷² Byla to údajně především zásluha dlouholetých a obětavých snah Eduarda Wintera a veřejné činnosti Karla Hilgenreinera, že „v kritických dnech nedošlo k žádným rozporům mezi církví a národem“. Dokladem toho byl například jednotný vstup studentů kněžského semináře v Praze a v Litoměřicích do SdP, četná veřejně pronesená vyznání zástupců kněžských svazů k národu a církvi nebo dobrovolné včlenění katolických mládežnických spolků do jednotné Národní mládeže sudetoněmecké, mládežnické organizace SdP. 2. dubna 1938 vstoupil do SdP sám Winter.⁴⁷³ Na Teologické fakultě pražské Německé univerzity ovšem mezi vyučujícími nebyl osamocen; vedle něj a profesora Hilgenreinera se stali členy Henleinovy strany také mimořádní profesori Kindermann a Lachmann.⁴⁷⁴ Později Winter tvrdil, že se včlenění křesťanského skautského spolku St. Georg a dívčího spolku „Staffelstein“ (větve celé staffelsteinovské organizace) do Národní mládeže sudetoněmecké odehrálo bez

469 Kniha za zcela odlišných okolností vydalo v únoru 1940 v nakladatelství Ladislava Kuncíře v Praze v českém překladu Oldřicha Lišky pod lehce upraveným názvem Tisíc let duchovního zápasu s podtitulem Náboženské zápolení dvou národů. Až na závěrečné tři vypuštěné odstavce byla obsahově nezměněna. K ohlasům na překlad viz např. recenzi Františka TICHÉHO v Časopisu Národního muzea 114, 1940, s. 84–87, A.Č. v Řádu 5, 1939, s. 124–126, Jaroslava PROKEŠE v Časopise pro dějiny venkova 27, 1940, s. 220–223, M. KAŇÁKA v Náboženské revue církve českomoravské 12, 1940, s. 316–318.

470 Viz ŠEBEK: Mezi křížem, s. 293–296.

471 Letáky SdP vyhlašovaly, že po 1. květnu již nikdo nebude do strany přijat. Podle pamětníka to vyvolávalo paniku z blížící se „zavírací hodiny“. ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1838–1945). Praha 2001, s. 52. Agresivní psychologickou a výhružnou taktiku SdP proti sudetským Němcům jiného politického přesvědčení než SdP podrobně sleduje BRANDES, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938. Praha 2012.

472 W. K[rause]: Sudetendeutscher Mai. Volk und Glaube 3, 1938, s. 89–90.

473 NA, ÚŘP, 114-209-8, s. 4.

474 BArch Berlin, RSHA R 58/5901, s. 28.

jeho vědomí během dubnového pobytu v Římě. A také proti jeho přesvědčení. S ohledem na jeho vstup do Henleinovy strany to ale není úplně důvěryhodné, stejně jako neobstojí vysvětlení, že jeho přátelé byli pod přílišným vlivem křesťanskosociální strany a jejího rozhodnutí včlenit se do SdP.⁴⁷⁵

Winter retrospektivně popisoval svou pozici před rokem 1938 jako pozici mezi frontami, mezi nekřesťanským nacionálním socialismem a politickým klerikalismem.⁴⁷⁶ V rukopisech autobiografie se snažil od obou jednoznačně distancovat: „Neměl jsem ani s jedním, ani s druhým v podstatě nic společného, ale musel jsem s oběma žít.“⁴⁷⁷ Jako katolický kněz, zastupující mladé katolíky v německé odnoži Katolické akce v Československu, kritizoval Winter dlouhodobě politické katolictví. Na druhé straně, neměl-li opravdu nic společného s antisemitským jádrem nacionálněsocialistické ideologie, souzněl jako národovec s nacionálním socialismem ve snaze odstranit důsledky Versailleského míru. Zdaleka pak neodmítal ani jeho velkoněmecký program propojený s ideou říše.⁴⁷⁸ Ještě počátkem třicátých let proklamovaná loajalita k československému státu nakonec jako by byla spíše taktickou nevyhnutelností, zatímco předtím byla chápána jako nezměnitelná nutnost. Když mezinárodní situace ve střední Evropě nabídla změnu, označovanou v jemu blízkých kruzích jako dokončení německého národního sjednocení a s ním i epochy vznikání národních států, ztratila loajalita k československému státu na přitažlivosti. Jaký osud byl v těchto úvahách přisuzován Čechům, jedné z dalších národních společností ve střední Evropě, nebylo jasné. Zatímco se přítel Lemberg domníval, že podzimní připojení Sudet bylo právě tou poslední historickou událostí, která dokončila německé a vůbec středoevropské národní sjednocování (Čechům zůstal národní stát v podobě okleštěné druhé republiky), Winter se mnohem obtížněji smiřoval s myšlenkou politického rozdělení jednoty Čech jako historické země,

475 Viz WINTER: *Mein Leben*, s. 105. Jednání o včlenění mládežnických katolických spolků pod jednotné vedení SdP probíhala již od března 1938, avšak konečné rozhodnutí padlo ve Winterově nepřítomnosti. SCHMID-EGER – NITZNER: *Staffelstein*, s. 326–329.

476 WINTER: *Mein Leben*, s. 97.

477 ABBAW, *Pozůstalost E. Wintera*, W 181, s. 215.

478 F. Muckermann ve svých pamětech s radostí vzpomínal na své návštěvy Československa na pozvání Staffelsteinu. Přitom zaznamenal velmi zajímavou vzpomínku na Wintera, která dokládá, ve které rovině se mu zdál být nacionální socialismus přínosný. Jednou (bez udání času) prý Muckermann potkal Wintera v Berlíně u Zahraničního úřadu: *Er sprach mir begeistert vom Nazitum, das er offensichtlich nicht recht kannte. Diese Sudetendeutschen hatten ja alle ihren Messianismus. Irgendwann würde irgendeiner erscheinen, der ihnen etwas von der Herrlichkeit eines Karl IV., des Kaisers der Goldenen Bulle, wiedergäbe, denn in jener Zeit war das Reich in Prag, wie es sonst in Aachen, in Wien gewesen war. Nun gut, ich konnte nur sehr nüchtern und sehr trocken seinen messianistischen Hoffnungen auf den Nationalsozialismus eine Warnung mitgeben. Er nahm das beinahe übel, und ich höre ihn noch sagen: >Ja, wenn es das nicht ist, auf was sollen wir denn noch hoffen?< Ich sagte nur noch, schon an der Grenze dessen, was in jenem Augenblick einem erregten Freund überhaupt noch gesagt werden konnte: >Glauben Sie mir, mein lieber Dr. Winter, dies ist es bestimmt nicht.< Er ging dann traurig davon, doch nicht recht froh über die Unterstützung, die er wahrscheinlich in der Tasche hatte.* Není úplně jasné, jakou podporu Muckermann myslel poslední větou. MUCKERMANN, Friedrich: *Im Kampf zwischen zwei Epochen. Lebenserinnerungen*. Mainz 1973, s. 464.

obydlené dvěma národními společenstvími. Když v září mnichovské dohody zdánlivě problém na dlouho vyřešily, na čas v jeho myšlení zvítězil nad zemským patriotem národovec. Ale teprve vznik protektorátu do jisté míry naplňoval Winterovu skutečnou představu o správném, stabilním a dlouhodobém středoevropském politicko-mezinárodním řádu. Třináct dní po Háčově nešťastné návštěvě Berlína se Winter obrátil na Wostryho se slovy, která vyjadřovala jak jeho překvapené uznání, tak obavu, co z toho vzejde a jakou podobu německý protektorát získá: „Gordický uzel byl sice přeseknut s jedinečným mistrovstvím, ale zbytky provazu leží kolem a musí být nově svázány.“⁴⁷⁹

Podle svědectví českého protestantského teologa již v letech před Mnichovem 1938 „Ed. Winter viděl budoucnost českého národa jedině v tom, že se politicky i kulturně zařadíme [my, tzn. Češi] do říšskoněmeckého a středoevropského prostoru. Tvrdil, že politika svatého Václava je jedině možným řešením sudetského problému“. Hromádka správně upozorňoval, že Winter si říši idealizoval jako onu historickou, křesťanskou mocnost, avšak že současná „středoevropská situace je zajisté jiná, než byla za sv. Václava“. Hromádka nezapochoyboval, že ideologie Hitlerovy říše ani zdaleka nebyla křesťanská.⁴⁸⁰ To si i Winter a lidé kolem Volk und Glaube uvědomovali, ale v ostrém světle národoveckého nadšení a nacionálního programu to pro ně neznamenovalo principiální odmítnutí Hitlerova Německa. Brzy po válce k tomu Winter dodal, že jejich vstřícný postoj vůči nacionálnímu socialismu prý byla také otázkou taktiky, jejímž cílem bylo dosáhnout konečně pevného postavení pro německé obyvatelstvo v českých zemích, neboť jednáním se prý zmůže více než „na barikádách“.⁴⁸¹ S ohledem na německou porážku Winter nicméně doznal, že takový přístup byl chybný. Nedovoloval, aby se pro lidi kolem časopisu Volk und Glaube vytvořila smysluplná hranice, kde by již končila veškeré tolerance vůči režimu nacionálního socialismu.⁴⁸²

Jedinečnou Hromádkovu poznámku Winter nepřímo potvrdil v autobiografii citací z deníkových zápisků z konce září 1938. Z publikované autobiografie se to ovšem nedalo poznat. Winter totiž podtext, který nebyl nijak zvlášť protičeský, avšak byl jednoznačně velkoněmecký, setřel do podoby přijatelné v NDR v 70.

479 AAV ČR, Pozůstalost W. Wostryho, Winter Wostrymu 28. 3. 1939.

480 HROMÁDKA, Josef Lukl: Z deníku čtenářova. Křesťanská revue 11, 1938, s. 55–56.

481 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Ein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 140.

482 *Sicherlich fehlte uns der Mut auf die Barrikaden zu steigen, aber es war weniger das Fehlen von Mut als das Ahnungsvermögen, das uns klar machte, daß wir auf diesen Barrikaden nicht viel zu bestellen hätten. Es war also eine Frage der Taktik, die uns von den Unentwegten unterschied, wenn ich auch heute unter dem Eindruck des vollkommenen Zusammenbruchs des deutschen Volkes gestehe, daß wir den Fehler machten den Gegensatz zum Nationalsozialismus, unserer Taktik entsprechend, ungehörig zu verringern. Für uns Deutsche in der ČSR schien es besonders verlockend endlich in Böhmen wieder eine gefestigte Stellung zu bekommen, Wir haben statt dessen alles verloren [...].* Bolzano-Winter Archiv, strojopis Ein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 140.

letech 20. století. V prvních rukopisech autobiografie se dochovala verze, v níž se Winterův dobový názor na řešení středoevropského problému odráží patrně přesně: „29. září. V den sv. Václava bylo rozhodnuto o rozdělení vlasti Čech. Přesto zůstává velká idea Čech, dva národy, přirazené k Říši v prolnutí se Slovany, s Východem. Nepochopili jsme již v roce 1918, co Čechy znamenají. Češi, jako starší a větší bratři v zemi, by bývali museli více udělat, aby udrželi jednotné Čechy, jejichž význam jako vlasti dvou národů právě tak jako Němci naprosto nedocenili: tu sílu a podněty, ležící v soužití dvou národů. Avšak starorakouská národní myšlenka supremacie byla jako rozkladný prvek Československem převzata. Přesto nesmí dnešní rozdělení znamenat úplné odcizení obou národů. Tisícileté společné dějiny zůstávají; nám zůstává nadále úkol pečovat o spojení se slovanskými národy, a především s Čechy.“⁴⁸³

Ještě v červenci roku 1938 se Winter ale účastnil jedné z posledních letních konferencí protestantské YMCA, jednající tentokrát pod heslem „Poslání svobodného Československa“.⁴⁸⁴ Nezachovala se zpráva, jak byl Winter přijat ani jak se cítil se svým zřejmě neskrývaným názorem na středoevropský problém. Na přelomu srpna a září se účastnil v československé delegaci mezinárodního sjezdu historiků v Curychu. Pro Zdeňka Kalistu bylo velkým zklamáním, že se Winter příliš často objevoval mezi říšskoněmeckými historiky.⁴⁸⁵ Winter naopak v dobové zprávě pro československé ministerstvo školství bědoval, že Češi a Němci spolu ani v rámci československé delegace mnoho nekomunikovali.⁴⁸⁶ V atmosféře narůstající národnostní nevráživosti to ani nebylo příliš překvapivé. Z Kalistovy vzpomínky je ovšem zřejmé, že Winterovy vazby na říšskoněmecké historiky byly širší, než si čeští historikové mysleli. Změna v chování se ovšem netýkala jen Wintera. Kalista

483 29. September. Am Tag des Heiligen Wenzel ist also die Trennung der Heimat Böhmen beschlossen werden. Trotzdem bleibt die große Idee Böhmen, zwei Völker, zugeordnet zum Reich in Verzahnung mit den Slawen, dem Osten. Wir hatten schon 1918 nicht verstanden, was Böhmen bedeutet. Die Tschechen, als die älteren und größeren Brüder im Lande, hätten mehr tun müssen, Böhmen einheitlich zu erhalten, dessen Bedeutung als Heimat zweier Völker, sie ebenfalls wie die Deutschen, völlig verkannten: die in dem Zusammenleben zweier Völker liegenden Anregungen und Kraft. Aber die altösterreichische nationale Suprematigedanke wurde als zerstörendes Element von der Tschechoslowakei übernommen. Doch darf die jetzige Trennung nicht völlige Entfernung der beiden Völker bedeuten. Die 1000jährige gemeinsame Geschichte bleibt; für uns bleibt weiter die Aufgabe, die Verbindung mit den slawischen Völkern, vor allem mit den Tschechen, zu pflegen. Zvýrazněná místa byla v publikovaném textu změněna nebo vyškrtuta. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 1, a W 184, s. 2. Srov. WINTER: Mein Leben, s. 113.

484 XII. letní konference čs. YMCA se konala 7.–14. července 1938 v Obříství u Mělníka a Winter tam měl podle programu vystoupit s přednáškou o sudetoněmeckém katolicismu v minulosti a přítomnosti. Křesťanská revue 11, 1938, s. 36.

485 KALISTA: Po proudu života (2), Praha 1996, s. 424. Kalista vzpomíná, že ho Winter seznámil se Srbikem a vatislavským historikem Hansem Kochem, pro jehož časopis o východoevropské problematice Kyrios Winter v roce 1939 a 1940 publikoval několik textů a recenzí, včetně recenzí českých knih a nekrologu českého historika a slavisty J. Bidla.

486 Winterův záznam v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Bericht über den 8. internationalen Historiker Kongress Zürich 1938.

také vzpomínal, že v německé části československé delegace došlo pod nárůstem vlivu SdP na sudetoněmecké historické instituce k celkové proměně atmosféry. Vždy vstřícný a přátelský profesor Wostry byl údajně velmi znervózněn přítomností Kurta Oberdorffera a pod „příkrým a nesmlouvavým pohledem svého bývalého žáka [...] vychází rozličně vstříc nejen terminologii, ale i představám zastupovaným vlastními německými historiky z Hitlerova státu“.⁴⁸⁷

Zásadní a pro členy Staffelsteinu překvapivé rozhodnutí Winter učinil v polovině srpna. Obvyklé letní spolkové zasedání Winter ukončil v poslední den zcela neočekávaně tím, že osmnáct let existující svaz rozpustil. Je zajímavé, že podobný mládežnický katolický spolek Quickborn, který byl od poloviny třicátých let se Staffelsteinem organizačně sjednocen, po Winterově ukončení činnosti Staffelsteinu pokračoval ve své činnosti dál opět samostatně. Ani později nedokázal nikdo z členů Winterovo rozhodnutí pochopit. Winter zpětně zdůvodnil rozhodnutí ukončit činnost obavou ze zabavení svazového majetku nacisty.⁴⁸⁸ Quickborn byl později nacionálněsocialistickým režimem rozpuštěn a majetek mu prý skutečně byl zabaven.⁴⁸⁹ Avšak zdali se rozpuštěním Staffelssteinu podařilo uchránit jeho majetek, lze potvrdit jen stěží, protože majetek všech právnických osob se musel po nacistickém kupaci českých zemí nahlásit zvláštnímu nacionálněsocialistickému pověřenci pro reorganizaci spolků a svazů (*Stillhalterkommisar für Organisationen, Vereine und Verbände*), který rozhodoval o další existenci institucí zanikající občanské společnosti v mocenském prostoru nacionálního socialismu.⁴⁹⁰

Po anexi Rakouska se situace mezi sudetskými Němci radikálně změnila ve prospěch negativismu. Převládlo přesvědčení, že je jen jediná možnost dalšího působení v Československu. S jednotnou sudetoněmeckou frontou jít pod vedením Henleina proti československému státu a dosáhnout jeho radikální přestavby. Netýkalo se to jen zmiňovaných politických stran, ale všech kulturních a sociálních spolků, odborů a sdružení. Pouze levicové, marxisticky orientované organizace se k vytváření národní fronty nepřipojily. Jak ukazují Winterovy zápisky například z květnového zasedání Říšského charitativního spolku (*Reichs-Caritasverband*), otázka další existence byla položena nekompromisně: buď se včlenit do jednotné sudetoněmecké organizace (v tomto případě se jednalo o sudetoněmeckou *Volkshilfe*), nebo ukončit činnost. Třetí možnost vůbec nepřicházela v úvahu.⁴⁹¹

487 KALISTA: Po proudu života (2), s. 424. Kalista vnímal do té doby Wostryho jako představitele pročeské linie mezi německými historiky. Vzájemné vztahy mezi Oberdorfferem a Wostrym byly ale zřejmě složitější a až tak si názorově nebyli vzdáleni.

488 WINTER: Mein Leben, s. 109.

489 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 138.

490 SCHMID-EGER – NITTNER: Staffelstein, s. 334. Autoři bohužel vlastní názor na Winterův krok neuvědli.

491 WINTER: Mein Leben, s. 107. Je zajímavá také argumentace, proč samostatná existence není možná,

Podobně tomu bylo zřejmě i se Staffelsteinem, jehož chlapecká i dívčí část se včlenily do jednotné sudetoněmecké mládeže již v květnu. Domníval se Winter, že nebude mít na jejich směřování vliv? Obával se zásahu z Říma nebo od pražského arcibiskupa, kteří prý hrozili zasáhnout proti duchovním, jež byli členy SdP nebo s ní sympatizovali? V červenci 1938 hlasitěji vystoupili odpůrci sjednocování s SdP, objevil se také první pamflet proti spojení křesťanských sociálů s SdP.⁴⁹² Rozsáhlý, již dříve zmiňovaný pamflet o „hrobařích sudetoněmeckého katolicismu“ proti Staffelsteinu byl ale publikován až v září.⁴⁹³ Deníkové poznámky, které si Winter zapsal v den rozpuštění Staffelsteinu 15. srpna 1938, naznačují, pokud můžeme věřit jejich autenticitě, že byl Winter na pokraji rozhodnutí opustit pozice mostu mezi katolicismem a nacionalismem, resp. nacionálním socialismem. Vzhledem k jeho směřování v následujících měsících je nutné číst věty o distanci k nacionálnímu socialismu opatrně: „18 let působil svaz jako svazek. Pozice jako svazku mezi frontami se stále ztěžovala, tudíž je pro budoucnost lepší sebe-rozpuštění, aby se předešlo rozpuštění nacionálním socialismem. Mužnost archanděla Michaela, rytíře mezi Smrtí a Ďáblem, byl náš ideál. Svaz splnil svůj úkol a vychoval mnoho křesťanských apoštolů, kteří musí jako osobnosti působit apoštolsky, chytře, aniž by byli bezcharakterní, méně řečníci a více praktikující křesťané, vystupující pro národní církev v církvi národů. Národní křesťanství není možné, protože [o národ] o to dnes pečuje nacionálněsocialistická strana, která je antikřesťanská.“⁴⁹⁴ Přes nejistotu ze středové pozice naznačuje o pár měsíců pozdější Winterova korespondence,⁴⁹⁵ že před obavou z moci nacionálního

jak si Winter poznamenal slova preláta Dr. Franze: [...] *da es sich auch um Leienmitarbeiter handelt, denen die Existenz nicht entzogen werden kann, und es bei der völligen Durchorganisation der Volksgruppe unmöglich ist, ohne Eingliederung weiter zu bestehen* [...]. Tedy proces sjednocování německé společnosti do jednotných organizací pod jednotným vedením se zrychloval právě díky tomu, že se národní fronta již začala utvářet. Jakmile se proces sjednocování pod vlivem rakouského „anšlusu“ rozběhl, nedal se již zastavit, neboť zasahoval stále širší části německé společnosti. Kde byl ten práh, kdy to ještě bylo možné zastavit, je otázkou pro další bádání. O tom, že nešlo o proces zcela spontánní, ale že byl vynucován přímým nebo nepřímým nežádá i násilným nátlakem stoupců stále populárnější SdP hovoří studie BRANDES: Sudetští Němci.

492 Šlo o zmíněný pamflet *Judas über Sudetenland*.

493 CHRISTIANUS: Die Totengräber des sudetendeutschen Katholizismus. Záříjová datace se objevuje ve Winterově doporučení a posudku Dr. P. Sladeka adresovaného Zatschekovi, jehož jazyk prozrazuje přizpůsobení nacistickému žargonu. AAV ČR, Pozůstalost H. Zatscheka, Příloha k Winterově dopisu Zatschekovi z 31. 5. 1940, Dr. Friedrich Sladek, Prag: Lebenslauf und Charakteristik.

494 *18 Jahre hat der Bund als Bund gewirkt. Die Lage als Bund zwischen den Fronten wurde immer schwieriger, deswegen ist für die Zukunft die Selbstaflösung besser [,] um der Auflösung durch den Nationalsozialismus zuvor zu kommen. Michaels Mannestum, Ritter zwischen Tod und Teufel [,] war unser Ideal. Der Bund hat seine Aufgabe erfüllt und viele christliche Apostel herangebildet, die als Persönlichkeiten apostolisch wirken müssen, klug ohne charakterlos zu sein, weniger redender wie praktischer Christen, für die Volkskirche in der Völkerkirche eintretend. Völkisches Christentum ist nicht möglich, da dies heute von der nationalsozialistischen Partei gepflegt wird, die Antichristlich sei.* Záznam Winter z publikované autobiografie vyškrtl. Není ani v autobiografii z roku 1945. Našel jsem ho pouze v přípravných rukopisech publikované autobiografie. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 181, s. 243.

495 AAV ČR, Pozůstalost W. Wostryho, Winter Wostrymu 4. 12. 1938.

socialismu⁴⁹⁶ je třeba vyzvednout obavu ze zásahu nejvyšších církevních kruhů v Československu. V roce 1940 tvrdil Winter – do jisté míry nepochybně účelově – že pamflety měly znemožnit vedoucím činitelům Staffelsteinu další působení v rámci katolické církve. „Avšak osvobození Sudet zmařilo tento plán,“ napsal v květnu 1939 Zatschekovi.⁴⁹⁷ Na druhou stranu však byla „gilda Staffelsteinu“ sudetoněmeckými nacisty „s nejsilnější nedůvěrou“ odmítána „kvůli jejich vysloveně katolickému základnímu postoji“.⁴⁹⁸ Motivace rozpuštění spolku tak zůstává značně nejasná. Nicméně je pozoruhodné, že Winter k rozštěpení přistoupil v době, kdy ještě nemohl nic tušit ani o Mnichovu, ani o německé nacistické okupaci ČSR.

Následující podzimní měsíce ukazují, jak Winter usilovně prchal v rytmu střeďoevropských dějin stále vpřed. Události lze pochopitelně rekonstruovat jen částečně. Koncem srpna byl Winter na mezinárodním sjezdu historiků v Curychu, pak se zřejmě vrátil nakrátko do Československa, ale závěr zářijové krize a výsledek Mnichovské konference sledoval od konce září 1938 již zase za československými hranicemi,⁴⁹⁹ nejprve z bývalého Rakouska, pak z Bavorska a nakonec z Berlína. Přibližně od poloviny září však v Praze nebyla téměř polovina vysokoškolských učitelů Německé univerzity. Winterův přítel a docent na Německé univerzitě Eugen Lemberg v září odvedl svou rodinu do Drážďan ke svému švagrovi Emilu Lehmannovi ze strachu z protiněmeckých pogromů v Praze.⁵⁰⁰ O několik dní později přešel sám ilegálně hranice, aby se vyhnul vyhlášené československé mobilizaci. V Drážďanech Lemberg pak krátce pracoval v kanceláři spadající pod jednotky *Sudetendeutsche Freikorps*, z níž 28. září 1938 vysílal česky z německého rádia do Československa proslov o nadcházející mírové Evropě národů, ke které se Češi měli raději připojit, než vstupovat do války.⁵⁰¹ Deník právního historika Weizsäckera zase vyjadřoval obavu z odstraňování nepohodlných osob podle „španělského vzoru“, tedy jako ve španělské občanské válce.⁵⁰² Ale pouze Kurt Oberdorffer, zakládající člen SdP a v její organizační struktuře nepochybně nejvýznamnější z historiků, byl v rámci vyhlášeného stanného práva po nepovedeném sudetoněmeckém po-

496 Srov. deníkový zápis ze 17. 8. 1940: *Selbst nach der Auflösung des Bundes herrschte im SD offenbar noch größtes Mißtrauen gegen alle ehemaligen Mitglieder.* WINTER: *Mein Leben*, s. 125.

497 AAV ČR, Pozůstalost H. Zatscheka, Příloha k Winterově dopisu Zatschekovi z 31. 5. 1940, Dr. Friedrich Sladek, Prag: *Lebenslauf und Charakteristik*.

498 NA, ÚŘP, 123-714-2, s. 93, Politický posudek E. Wintera z 28. 2. 1941, vytvořený krajským vedoucím Národněsocialistického svazu učitelů (Nationalsozialistischer Lehrerbund, NSLB).

499 Winter to zmínil v dopise Rudolfu Schreiberovi 16. 3. 1939 v souvislosti s tím, že během vzniku protektorátu také nebyl doma. 16. 3. 1939. AHMP, Pozůstalost R. Schreibera, Winter Schreiberovi 16. 3. 1939.

500 LEMBERG: *Ein Leben in Grenzzonen*, s. 195.

501 Tamtéž, s. 196.

502 MÍŠKOVÁ: *Německá (Karlova) univerzita*, s. 76, pozn. 4.

vstání skutečně zadržen a dva týdny strávil ve vazbě v plzeňské vojenské věznici.⁵⁰³ Důvod nepřítomnosti řady německých intelektuálů v Praze nebo v Brně byl totiž ještě jiný a patrně důležitější – vyhnout se československým ministerstvem školství požadovanému podpisu prohlášení loajality vůči československému státu.⁵⁰⁴ Rudolf Schreiber, tehdy docent v historickém semináři, opravdu popisoval o několik měsíců později v žádosti o vydání říšského pasu události na konci září 1938 podstatně méně dramaticky: „[...] protože jsem v září 1938 nepodepsal prohlášení československé vlády namířené proti Henleinovi, byl jsem počátkem října během mého pobytu v [rodném] Nejdku toho názoru, že tímto způsobem ztratím pracovní místo v Praze.“⁵⁰⁵

Koncem září se vytvořila dvě hlavní centra, kde se vysokoškolszí učitelé shromažďovali. Jedno vzniklo na Vídeňské univerzitě kolem Weizsäckera a Zatscheka⁵⁰⁶ pod záštitou rektora Vídeňské univerzity Fritze Knolla, který dokonce zřídil jakousi centrálu pro „uprchnuvší“ vysokoškolské učitele z Československa. Druhé, menší vzniklo na univerzitě v Mnichově pod záštitou dřívějšího pražského profesora práva San Nicola. Důležitou organizační úlohu v Mnichově sehráli nyní mnichovský profesor Erich Gierach a profesor anatomie Otto Grosser, předseda Německé společnosti věd a umění v Československu, který byl v úzkém spojení s vídeňským kruhem již na letním bytě v Tumersbachu u Zell am See.

Winter byl sice za hranicemi, ale k jednomu z obou center se přidal až 3. října 1938, kdy se objevil v Tumersbachu u profesora Grossera. Grosser o návštěvě ještě téhož dne informoval vídeňského rektora.⁵⁰⁷ Z dopisu vyplývalo, že Winter právě dorazil, a protože neměl žádnou pevnou adresu, nabídl se Grosser, že se může stát kontaktní osobou mezi Winterem a Vídní. Nakonec to ani nebylo třeba,

503 Vazba trvala od 23. 9. 1938 do 9. 10. 1938. BArch Berlin, SSO 354, Osobní údaje K. Oberdorffera, 12. 3. 1939.

504 VOMÁČKOVÁ, Věra: Německá univerzita mezi Mnichovem a 15. březnem 1939. *Acta Universitatis Carolinae-HUCP* 4, 1963, fasc. 1, s. 3–19; MÍŠKOVÁ, Alena: Deutsche Professoren aus den böhmischen Ländern. „Flüchtlinge“ in der Zeit vor und nach den Münchener Verhandlungen. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ (eds.): *Prager Professoren*, s. 38–44.

505 AHMP, Pozůstalost R. Schreiberova, nezpracováno, průklep Schreiberova dopisu z 18. 2. 1939 s vysvětlením, proč žádá o vydání říšského pasu.

506 Zatschek odjel do Vídně v úterý před 24. 9. 1938 a vmlouval se v dopise rektorovi, že odjel, protože měl zastupovat VGDB na innsbruckém archivním sjezdu, který ovšem byl zrušen. O tom se Zatschek údajně dozvěděl teprve ve Vídni. Jeho slova zpochybňuje již to, že 19. 9. 1938 nařídil, aby byla zaplacená záříjová činže, pokud se nevrátí včas. AUK, Osobní spis H. Zatscheka, Zatschek rektorovi z 24. 9. 1938 (Vídeň) a sekretáři děkanátu FF z 18. 10. 1938 (Vídeň).

507 Archiv Vídeňské univerzity, Rektoratsakten 1310 1917/30, Akademický senát Vídeňské univerzity, Evidenzhaltung der aus der Tschechoslowakei geflüchteten deutschen Hochschullehrer, O. Grosser rektorovi Knollovi z 3. 10. 1938 (Thumersbach). Za kopie vděčím a děkuji panu Dr. K. Hruzovi (Vídeň). Je otázkou (ve své podstatě spíše marginální), kde trávil Winter 29. září 1938. Podle Grosserova dopisu Winter přijel až 3. 10. 1938, v autobiografii ovšem Winter píše, že se o mnichovském diktátu dozvěděl u Grossera v Tyrolsku. WINTER: *Mein Leben*, s. 113.

Winter se následujícího dne písemně na Knollovu výzvu, tlumočenou Grosserem, přihlásil také jako „uprchlík“ z Československa. Jak psal, také odmítl dostát „požadavku pražské vlády obnovit služební přísahu a odevzdat prohlášení věrnosti“. Winter očividně netušil, co bude dělat, ale okolnost, že případné zprávy si nechal posílat do Berlína, svědčí, že byl rozhodnut zajet k tamějším přátelům (prelátu Wienkenovi?) zjistit více informací o nastalé situaci. Nicméně do Vídně Knollovi psal, že si není jist, kde se bude v následujících sedmi dnech nacházet, a tvrdil, že by se mohl osobně krátce dostavit i do Vídně. Nejpozději do 10. října již chtěl být doma v Liběchově, který se jako městečko s národnostně smíšeným obyvatelstvem na základě mnichovské dohody ocitl na říšském území, na samé hranici s pomnichovskou ČSR. Dopis Winter zakončil patetickým, frázovitým vyjádřením radosti z posledních dní: „Těším se nesmírně, že kruh se nyní uzavřel a bude možná, nyní snad nerušená výstavba. Nabízím se zcela k nasazení do této výstavby. S německým pozdravem: Heil Hitler!“⁵⁰⁸

Pomnichovské iluze

Nelíčená radost sudetoněmeckých intelektuálů ze vzniku říše všech Němců přehlušila smutek, který snad někteří mohli cítit, z rozbití historické země Čech. Pokud můžeme věřit poválečným slovům Eugena Lemberga, zvítězila iluze Hitlerem proklamované nové Evropy, uspořádané přísně podle národního principu.⁵⁰⁹ Kolik nebezpečného, ba zločinného potenciálu v sobě tento princip ukrýval, chopil-li se ho totalitární režim, definoval si ho rasově-materialisticky a dováděl ho důsledně do krajností, přehlíželi nebo nedokázali dohlédnout. Velkoněmecké omámení z uzavření řetězce historických událostí na cestě k německému sjednocení tak vytvořilo vůči nacionálněsocialistickému režimu nezdravě nekritický postoj. Nejprve ve světle velkoněmeckých nadějí a pak zdánlivých úspěchů mizely stíny Hitlerova režimu.⁵¹⁰ Slova Wilhelma Wostryho, staršího Winterova kolegy a přítele

508 *Ich freue mich unendlich, daß der Kreis nun geschlossen ist und ein hoffentlich nun ungestörter Aufbau möglich wird. Ich stelle mich ganz in den Einsatz dieses Aufbaues. Mit deutschem Gruß: Heil Hitler!* Tamtéž, Winter rektorovi Knollovi z 4. 10. 1938 (Thumersbach). Knollova odpověď byla zaslána z Vídně 7. 10. 1938 do Berlína.

509 E. Lemberg se v první poválečné knize o nacionalismu píše, že rok 1938 byl poslední nadějí, jak vyřešit evropskou národnostní otázku: *Es war die letzte Möglichkeit, das europäische Nationalitätenproblem zu lösen, bevor außereuropäische Mächte ihre Hand darauf legten: eine weltgeschichtliche Stunde, die man mit atemloser Spannung verfolgen konnte. Und es war die Tragik Europas, daß auch diese letzte Möglichkeit ungenutzt vorüberging, die Tragik der Deutschen, daß sie diesen offenbaren Auftrag der Geschichte verfehlten.* LEMBERG, Eugen: *Geschichte des Nationalismus in Europa*. Stuttgart 1950, s. 237.

510 To je má nepřímá odpověď na otázku, kterou si položil K. Hruza, jak je možné, že i po pěti letech existence nacionálněsocialistického režimu, který mohli sledovat zpoza hranic, ho sudetoněmečtí historikové v letech 1938/1939 vítali s takovým nadšením.

jsou názorným příkladem tohoto zhypnotizování: „[...] byli také sudetští Němci, kteří hlasovali ve frankfurtském parlamentu [1848] pro německou jednotu, kterou uskutečnil teprve rok 1938. [...] Adolf Hitler, podepřen ostrostí jím nabroušeného německého meče a přece bez válečného prolévání krve, odstranil všechny překážky, které chtěl položit rok 1918 mezi sudetské Němce a celoněmecký národ, mezi jejich minulost a jejich přítomnost. Otevřel jim dveře, skrze které mohli vstoupit do jím vytvořené Třetí, do Velkoněmecké říše. Nyní by společně se sjednoceným německým národem měli a budou vycházet vstříc veliké a světlé budoucnosti.“⁵¹¹ Přesvědčení, že tento princip řešení národnostních otázek ve střední Evropě je nejlepší, bylo na podzim 1938 patrně nezlomné. Ještě mnoho let po konci války nedokázal Lemberg zakrýt rozčarování ze zklamané důvěry v tuto pomnichovskou iluzi.⁵¹²

Zcela nová situace vyžadovala zásadní reorganizaci v kulturním a vědeckém životě, jejíž první krok spočíval v radikální československo-říšské, respektive česko-sudetoněmecké rozluce. Logickým a také důležitým existenčním problémem uprchnuvších profesorů ve Vídni a v Mnichově bylo vyřešit otázku budoucnosti pražské Německé univerzity a obou německých technik v Praze i v Brně. Ve shodě s proklamovaným nacionálním principem, ale zřejmě také z obav před národnostně nepřátelským prostředím, se chopili osmnáct let starých úvah o přestěhování německých vysokých škol v Československu do některého z měst v německém jazykovém území státu. To po mnichovské dohodě znamenalo přesunout je do některého z měst vznikající říše župy Sudety. Atmosféru horečnatých úvah o nejisté budoucnosti ilustruje poznámka z Winterova deníku o zprávě, která přišla z Prahy, že prý Češi budou řídit německou univerzitu nadále jen naoko.⁵¹³ Podobné zprávy o hrozbě ztráty svého působiště popoháněly uprchlé profesory ke zvýšené aktivitě. Do Berlína byli vysláni jejich zástupci, profesori Grosser a Ammersbach, aby předali Hitlerovi memorandum, vypočítávající argumenty pro přeložení vysokých škol do Liberce nebo do některého z jiných měst v nově přiřčeném území (Ústí

511 *National erwacht gingen sie aus der Bewegung des Jahres hervor; es waren auch Sudetendeutsche, die im Frankfurter Parlament für die deutsche Einheit stimmten, welche erst das Jahr 1938 verwirklicht hat. [...] Adolf Hitler hat, gestützt auf die Schärfe des von ihm geschliffenen deutschen Schwertes und doch ohne das Blutvergießen eines Krieges, die Schranken beseitigt, welche das Jahr 1918 für immer zwischen die Sudetendeutschen und das gesamtdeutsche Volk, zwischen ihre Vergangenheit und ihre Gegenwart legen wollte. Er hat ihnen das Tor aufgetan, durch das sie eintreten konnten in das von ihm geschaffene Dritte, in das Großdeutsche Reich. Nun sollen und nun werden sie gemeinsam mit dem geeinten deutschen Volke einer großen und lichten Zukunft entgegenzuschreiten.* WOSTRY, Wilhelm: Die Sudetendeutschen. In: Prager Jahrbuch 1940/1941. Prag 1940, s. 13–16, zde s. 16. Článek původně vyšel v knize Der neue Reichsgau – Sudetendeutsches Land und Volk. Leipzig 1939.

512 Viz LEMBERG: Ein Leben in Grenzzonen, s. 222: *Den vernichtenden Stoß erhielten sie [tyto iluze], als Hitler im März 1939 das Protektorat Böhmen und Mähren besetzte und damit den imperialistischen Charakter seiner Politik offenbarte.*

513 *Die letzten Nachrichten aus Prag zeigen das Bestreben der Tschechen, die deutsche Universität zum Schein weiterzuführen.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 5.

nad Labem, Opava, Litoměřice, Cheb aj.).⁵¹⁴ Je příznačné, že v úvahách říšských úředníků a představitelů stranických nacionálněsocialistických úřadů byly snahy o přestěhování vysokých škol z území českého státu zdůvodňovány zcela odlišně. Pro ně byla Německá univerzita v Praze jen „semenišťem emigrantů, svobodných zednářů a liberálů“,⁵¹⁵ a proto se jim zdálo jako vhodné dostat ji pod přímou kontrolu. I v Berlíně se tedy po nějaký čas s eventualitou přesídlení německých vysokých škol z Československa vážně pracovalo a teprve konečně Hitlerovo rozhodnutí ze 14. listopadu 1938 o tom, že vše zůstane při starém, ukončilo veškeré přípravy k přeložení německých vysokých škol z ČSR do Liberce.⁵¹⁶

Winterova aktivita na „výstavbě“ nového Velkoněmecka se projevila ve dvou úzce propojených oblastech. Jednak usiloval o to, aby byla do Liberce společně s celou Německou univerzitou přestěhována také Teologická fakulta. Winter konstatoval v posudku, zmiňovaném v deníku a vytvořeném ve spolupráci s Gierachem a Grosserem, že tradici Německé univerzity v Praze by neodpovídalo, kdyby z přestěhování byla vynechána Teologická fakulta, neboť Teologická fakulta vždy na německou univerzitu patřila. Odůvodnění si vypomáhalo v argumentaci i „vzpomínk[o]u na průkopníka nezávislosti Německé univerzity v Praze, ‚železnou magnificenci‘ Dr. Nägleho, jehož rozhodnost v letech 1918–1919 univerzitu zachránila“.⁵¹⁷ Memorandum bylo podle zápisu zasláno do Liberce Konrádu Henleinovi, do Berlína říšskému ministerstvu školství a také hraběti a dřívějšímu senátorovi za Německou křesťansko-sociální stranu lidovou Ledeburovi-Wichelnovi.⁵¹⁸ Jako hlavní věc navrhovalo, aby v rámci nové církevní organizace v Sudetech nebylo

514 Ve skutečnosti se vážně v memorandu hovořilo pouze o Liberci. Jeden exemplář strojopisného průklepu textu memoranda pod názvem *Die sudetendeutschen Hochschulen. Zur Frage Ihrer Verlegung* (4 s.), podepsaný E. Gierachem s datem 30. září 1938, se nachází v berlínské Winterově pozůstalosti. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 511. Bylo to pravděpodobně totéž memorandum, které bylo profesory Grosserem (Winter ovšem jmenuje Gieracha) a Ammersbachem zavezeno do Berlína k předání Hitlerovi. V prvních dnech po Mnichovu tak zřejmě iniciativu profesorů koordinoval E. Gierach (viz WINTER: *Mein Leben*, s. 14). Po 15. říjnu 1938 a jednáních profesorů s vedením SdP byl touto věcí pověřen K. Oberdorffer. MÍŠKOVÁ: *Deutsche Professoren*, s. 39.

515 SIMON, Gerd (ed.): *Wissenschaftspolitik im Nationalismus und die Universität Prag*. Tübingen 2000, s. 6. Dostupné na <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/46161> (cit. 11. 11. 2017).

516 SIMON: *Wissenschaftspolitik*, s. 6, MÍŠKOVÁ: *Deutsche Professoren*, s. 41. Příznačné je, jak Winter po letech hodnotil Hitlerovo rozhodnutí: *Solche Gedanken waren volksdeutschem Denken* [v publikovaném textu stojí místo toho „mir“] *jedoch fremd. Die Liquidierung des Volksdeutschtums hatte aber schon mit der Gründung der Volksdeutschen Mittelstelle in Berlin 1933 begonnen. Dies kann nicht deutlich genug oft und oft genug gesagt werden, daß Nationalsozialismus und Volksdeutschtum nichts miteinander zu tun hatten. Ja, der Nationalsozialismus war der Vernichter des Volksdeutschtums. Dies beweist auch die Episode um die Verlegung der deutschen Universität von Prag nach Reichenberg*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 7.

517 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 192.

518 Blíže k němu ŠEBEK: *Mezi Křížem a národem*, s. 38.

vzdělání kněží svěřeno apoštolským administrátorům, nýbrž Teologické fakultě, na níž se mělo s přednáškami začít současně se započatím výuky ostatních fakult.⁵¹⁹

S tím souvisela druhá „budovatelská“ aktivita Eduarda Wintera. Protože se o věci dosud mnoho neví, můžeme ji bohužel sledovat především pouze z hlediska pramenů, jichž je Winter sám původcem. Na druhou stranu jde z velké části o přípravné materiály k autobiografii, v nichž je míra autocenzury někdy překvapivě nízká. Ze vzpomínek tedy vyplývá, že se Winter aktivně zapojil do diskuzí a příprav vytváření nové církevní organizace v Sudetské župě a dalších od Československa odtržených oblastech.⁵²⁰ S ohledem na subjektivní charakter pramenů lze jen obtížně určit šíři tohoto zapojení, ale zdá se, že přinejmenším v první fázi nebylo malé. Vyplývá z nich také, že Winter do záležitosti investoval mnoho iniciativy. Neúspěch, který zažil, vyvolal jen další pocit odcizení v rámci církve.

Patrně brzy po mnichovských událostech se stal zplnomocněncem preláta Karla Bocka, předsedy Německého svazu katolických duchovních (*Reichsverband der deutschen katholischen Geistlichkeit*),⁵²¹ a během podzimu 1938 vyjednával v Berlíně dokonce s ministerským radou Rothem z Říšského ministerstva pro církevní záležitosti. Bock byl koncem listopadu oficiálně pověřen pražským arcibiskupem, kardinálem Kašparem, arcibiskupským komisařem pro sudetoněmecký díl pražské arcidiecéze, a teprve o několik měsíců později i generálním vikářem pro západní Čechy.⁵²² Winter si patrně před tímto kardinálovým rozhodnutím představoval, že by se nové církevní uspořádání nezakládalo na připojení k říšskoněmeckým nebo „rakouským“ diecézím, ale že by z několika diecézí byla utvořena jednotná „sudetoněmecká“ církevní provincie. V úvahu přicházelo připojení dvou nových apoštolských administratur Chebu a Opavy k litoměřickému biskupství.⁵²³ Winter kvůli tomu i kvůli přeložení univerzity často cestoval do Liberce i do Říše a byl

519 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 192. Publikovaný text (WINTER: *Mein Leben*, s. 114) je pouze výběrem z delšího deníkového citátu pod názvem: *Betrifft kirchliche Neuregelung im Sudetenland: Theologische Fakultät*.

520 WINTER: *Mein Leben*, s. 114–115.

521 BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 33, opis dopisu K. Bocka ministerskému radovi Rothovi 28. 10. 1938. V říjnu 1938 měl také Paulus Sladek jednat s Rothem v Berlíně o regulaci církevních poměrů v Sudetech. AAV ČR, Pozůstalost H. Zatschek, příloha Winterova dopisu Zatschekovi z 31. 5. 1940 pod názvem: Dr. Friedrich Sladek, Prag: Lebenslauf und Charakteristik.

522 REISS, Karl: *Das deutsche Generalvikariat in Westböhmen 1938–1945*. In: *Kirche, Recht und Land. Königstein im Taunus, München 1969*, s. 235.

523 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 6. Z okruhu kolem Eduarda Wintera se do věci zapojil rovněž Dr. Erich Hoffmann-Jakobermühl, který vypracoval dvě memoranda o tom, jaké úkoly je třeba udělat v církevněsprávní oblasti v nových říšských územích, ale také pro Němce, zůstávající na území druhé československé republiky. Memorandum navrhovalo provést urychlenou česko-sudetoněmeckou odstavku v celé církevní sféře, bylo poměrně značně protičeské a navrhovalo zřídít ihned německé generální vikariáty v Chebu, Českém Krumlově, Trutnově, Opavě, Mikulově a Litoměřicích. BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 24–26, opis dopisu říšského komisaře pro sudetoněmecká území (podepsán Büchner) Rothovi (Reichsministerium für die kirchlichen Angelegenheiten).

velice zklamán tím, jak se celá věc kolem církevního uspořádání dlouho nedokázala vyřešit. Z neúspěchu vinil byrokratickou podobu katolické církve stejně jako bázlivost kněží učinit někdy i bez ohledu na představy římské kurie něco samostatného. V kritické době plné změn se nakonec utvrzoval v přesvědčení, že je třeba vést více méně skrytý boj s klerikalismem a celým církevním systémem.⁵²⁴

Zapojení do nacionálněsocialistické „výstavby“ však vyžadovalo projít určitým stupněm mentální orientace. Již v Berlíně v prvních říjnových dnech, kam Winter pravděpodobně cestoval společně s profesory, převážejícími memorandum o přeložení Německé univerzity,⁵²⁵ si položil otázku, která mnoho následujících měsíců zaměstnávala jeho myšlení: „Jak lze propojit nacionální socialismus s křesťanstvím?“⁵²⁶ Je zřejmé, že Winter chtěl být nadále mostem mezi křesťanstvím a nacionálním socialismem, ačkoliv shledával v obou světonázorech neslučitelné rozpory: „Němectví a křesťanství tak čisté, jak jen možno, spojovat. Láska k bohu a z této láska k národu, ale nikoliv naopak, jak to činí nacionální socialismus [...].“⁵²⁷ Jeho myšlení bylo zatíženo představou o službě národu v jeho celistvosti. To vyžadovalo značné přiblížení se k „lidu“. Jen takový katolický kněz, který „ze samozřejmé vnitřní sounáležitosti nese osud svého národa, bude svým lidem slyšen“, napsal po „anšlusu“ Rakouska na téma vztahu kněze k nacionálnímu socialismu rakouský teolog a Winterův přítel Michael Pflieger. Pro kněze je prý nezbytné, aby nebyl „cizácký“ (*volksfremd*), přičemž Pflieger „cizáckost“ (*Volksfremdheit*) interpretoval jako „vystoupení z osudového a myšlenkového společenství s naším německým národem“. Kněz musí být *volksverbunden*, jinak se náboženství „lidu“ stane pouze abstraktní skutečností (*nicht mehr als bluthafte Wirklichkeit*). Pflieger z toho vyvodil závěr, že nelze opomíjet ani národní a rasovou hodnotu, která je v katolickém světonázoru sice na nejnižší úrovni v hierarchii hodnot, avšak obecně byla ve společnosti chápána jako hodnota ohrožená. Zájem o ni prý ještě nemusel podle Pfliegera znamenat, že by hodnota národa a rasy musela opustit dosa-

524 Příklad z deníkových zápisů, citovaných v autobiografii: *Endlose Gespräche mit den geistlichen Mitbrüdern Grüner, Kindermann, Dießl. Aber welche Ängstlichkeit, man könnte anstoßen, wenn der Priesterverband mit dem Kirchenministerium Verhandlungen aufnimmt und Stellung der katholischen Kirche im Sudetengau zu klären. Bin zu der Überzeugung gekommen, daß mit der Geistlichkeit als geschlossene Formation, die allein etwas ausrichten würde, nichts zu machen ist. Grüner erzählt hauptsächlich von den Sorgen des Klerus um die Kongrua. Folgendes Vorgehen ist notwendig: Kleine Gefolgschaften bilden; sie womöglich langsam, von unten her revolutionieren; via facti gegen einen Katholizismus vorgehen, wie er gegenwärtig vor uns steht. das Christentum in kleinen Kreisen in engster Verbindung mit dem Volk pflegen, aber nicht völkisch, doch auch ohne Rücksicht auf die päpstliche Kurie [...].* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 194.

525 Blíže viz NĚMEC: Eduard Winter na cestě, s. 179.

526 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 189.

527 Celý citát v původním znění: *Deutschtum und Christentum so rein als möglich verbinden. Liebe zu Gott und aus dieser, Liebe zu Volk, aber nicht umgekehrt, wie der Nationalsozialismus es tut, zuerst Volksliebe und dadurch Gott lieben.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 196.

vadní místo v hodnotové hierarchii katolíků.⁵²⁸ Podobné úvahy otevírající prostor k masám obyvatelstva nadšeného z nacionálněsocialistických úspěchů nebyly příliš vzdálené ani Winterovi.⁵²⁹ Podobný důvod ostatně vedl Staffelstein ke spolupráci s Henleinovou SdP v polovině třicátých let.

Během následujícího roku sáhl Winter také k hlavním ideologickým spisům nacionálního socialismu. Zajímalo ho především, jaké možnosti religiozního působení v nacionálněsocialistickém režimu má jako katolický kněz. Z toho mála zachovaných odkazů, které Winter sám citoval v rukopisech autobiografie, však není možné usuzovat na hloubku percepce a kritiky nacionálněsocialistické literatury. Hlavní zájem a kritika tehdejší křesťanské teologie se obracely k sedmisetstránkové knize stranického ideologa Alfreda Rosenberga *Mýtus dvacátého století* z roku 1930, která byla vydávána v době nacionálněsocialistického režimu ve statisícových nákladech⁵³⁰ a byla po Hitlerově *Mein Kampf* oficiálně uznávaná jako druhá nejdůležitější kniha systému. Nic na tom neměnilo, že ji masy včetně stranických funkcionářů četly ještě méně než Hitlerovo dílo. Na rozdíl od Hitlerova spisu byl *Mýtus dvacátého století* ovšem ve svém jádru čistým konceptem nového světónázoru a také víry nové doby.

Rosenbergovi nebyla lidská duše ničím jiným než zrcadlením rasy. „Duše znamená rasu viděnou zevnitř,“ popsal historik Baumgärtner Rosenbergův výchozí postulat, „a obráceně rasa není ničím jiným než vnějškem duše.“⁵³¹ Rosenberg z tohoto východiska odvodil rasovou filozofii dějin a duchovní základy přítomnosti: „Dějiny a úkoly budoucnosti již neznamenaají boj třídy proti třídě, nikoliv zápas mezi církevním dogmatem a dogmatem, nýbrž střet krve proti krvi, rasy proti rase, národa proti národu.“ Křesťanství bylo z takového východiska od základu podrobno zdrcující kritice. Katolická církev byla podle Rosenberga postavena na „židovském“ Starém zákoně a vybudovala „římský systém“, který ve jménu organizace a jí daného zákona v konečném důsledku ničí veškerý „organický“ život a jakoukoliv osobnost.⁵³² Protestantské církve vyšly z jeho hodnocení o něco lépe, protože údajně umožnily rozkvět „germánské vůle po svobodě, svébytného národního života a osobního svědomí“. Avšak i ony se nakonec dočkaly radikální kritiky, protože místo „římského“ centra postavily centrum „jeruzalémské“, jehož

528 Univ. Prof. Dr. M. Pflieger über Nationalsozialismus. Deutsche Presse 14, 1938 (17. 5.), s. 5.

529 V jiné situaci psal Winter 3. května 1939: *Ich will nur dem deutschen Volk in seiner Gesamtheit dienen und nicht irgendwelchen Parteien und Fraktionen.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 212.

530 Koncem roku 1934 slavil Rosenberg čtvrt milionu prodaných výtisků. BAUMGÄRTNER, Raimund: *Weltanschauungskampf im Dritten Reich. Die Auseinandersetzung der Kirchen mit Alfred Rosenberg.* Mainz 1977, s. 74.

531 Tamtéž, s. 57. Citován je Rosenbergův *Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts* (s. 48).

532 *Ein solches System kennt nur das >Gesetz<, d.h. die eigene Willkür, nirgends Persönlichkeit; wo es zur Macht gelangt, zerstört es notwendige Organismen, und nur der Tatsache, daß es nicht ganz siegen konnte, haben wir es zu verdanken, daß es noch Völker, Kulturen, kurz, wirkliches Leben gibt.* Tamtéž, s. 58. Citován je Rosenbergův *Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts* (s. 128).

základním sloupem se místo dogmat římské církevní organizace stalo psané písmo Nového zákona, stále z velké části zasaženého „židovským“ duchem.⁵³³ Rosenberg také napadl pojetí lásky jako základního kamene křesťanské víry. Podle něj „chtějí církve – jakkoliv podivně to může znít – skrze lásku vládnout“, neboť ji přes její nekonečnost svazují pouze podoby „soucitu“, který zakládá křesťanské *caritas*. Cílem ovšem podle Rosenberga není zase nic jiného než připoutání člověka k mocenskému centru církve. „Církevně-křesťanský soucit“ se pak znovu objevil v „humanitě“ svobodných zednářů a odtud pak v evropských demokratických společnostech Rosenbergovy současnosti.⁵³⁴ Nebylo divu, že katolická církev i protestantské církve v Německu, kromě hnutí tzv. Německých křesťanů (*Deutsche Christen*), blízkých nacionálnímu socialismu, knihu odsoudily.⁵³⁵

Také Winter cítil, že je v zájmu jeho kněžského působení i v zájmu katolické církve třeba se s Rosenbergovou knihou vypořádat. Nicméně nepřistupoval k textu od počátku odmítavě. Z rozsáhlého spisu ho přitahovala – lze-li soudit z deníkových záznamů – především Rosenbergova kritika „římské“ církve jako ze své podstaty přeorganizované, hierarchické instituce, v jejímž čele stojí papež jako zástupce boží na zemi. Winter viděl ve srovnání se svými úvahami na Rosenbergově postoji jeden podstatný rozdíl. Rosenberg byl prý sám dogmatik a fanatický „antipapež“, který pojímal vztah církve a religiozity jako vztah politický. Winter jej naproti tomu považoval spíše za religiózní vztah.⁵³⁶ To znamenalo, že se církev měla podle jeho záměru zcela odpolitizovat a zaměřit výhradně na předávání Ježíšova učení, jak je zřejmé ze zápisu ze 6. května 1939: „Čten Rosenbergův Mýtus. Předtím probrán v rozhovoru s prof. [Theodorem] Czermakem Rosenbergův antiřímský afekt. Czermak vidí také zřetelně římský systém a bojuje proti němu, ale považuje za nutné ho snášet, zatímco já jsem pro otevřený zápas. Jak hluboce je tento [římský systém] svázán s podstatou církve? Neleží vůbec ve viditelnosti církve? Nemusí mít viditelná církev organizaci a moc, aby se mohla šířit, a nejsou pak ihned platné zákony tohoto světa? [...] Avšak chtěl Kristus skutečně založit viditelnou církev? Tím podstatným v Kristově poselství není viditelná církev. [...] Samozřejmě, že Kristus chtěl, aby bylo nadále zvěstováno jeho poselství, které lidi probouzí a rozmnožující se dále se šíří. Ale nemyslel zde na osobního, na duchem naplněného člověka, který dalším lidem podává ruku, dýchne na ně a předává

533 Tamtéž.

534 Tamtéž, s. 60.

535 Tamtéž. O tom je v podstatě celá kniha, zvláště její druhá polovina.

536 1. 9. 1939 [:] *Mein Unterschied Religion und Kirche zu beurteilen wie es Rosenberg und sein Kreis übt und wie ich es tue, ist, daß diese Religion und Kirche zu sehr politisch sehen, nicht so sehr religiös wie ich. Während ich Religion und Kirche vom religiösen Standpunkt werte, tut es Rosenberg und sein Kreis nur vom politischen her. Deswegen gebe ich mich auch keiner nicht der geringsten Illusion hin, im nationalsozialistischen Deutschland auf diesem Gebiet etwas zu wirken. [,] Versuchen muß ich freilich [,] Arbeitsmöglichkeiten zu retten.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 208.

ducha, který ho pohání. [...] Avšak celé jeho kázání je spirituální, všechno organizační odmítal přímo vášnivě. Kdyby si byl býval přál viditelnou církev, pak by přece býval k její organizaci dal důkladný návod, býval by použil mocenské prostředky. [...] To ale právě nechtěl a bojoval proti viditelné (židovské)⁵³⁷ církvi, proti farizejům a znalcům Písma tím nejostřejším způsobem. [...] Viditelná církev by byla přípustná nanejvýš jako účelový prostředek k šíření evangelia, ale dnes se stala účelem sama sobě. Podstatné na Kristovi je jeho učení cesty k Otci, člověku, k přírodě. To je nyní mé stanovisko. Rozdíl mého stanoviska ke křesťanství a církvi proti stanovisku Rosenbergovu je jasný. Rosenberg sám je systematik, dogmatik. Apologet jedné základní myšlenky,⁵³⁸ kterou domýšlí do konce jednostranně a fanaticky. Antipapež. V tom je slabost této knihy [...].⁵³⁹

Deníkové zápisky svědčí spíše o opatrném odmítnutí Rosenbergových myšlenek, avšak vůbec se nezabývají hlavní ideou knihy, rasovým základem nacionálně-socialistické ideologie. Byl Winterův křesťanský nacionalismus v tomto zásadním bodě určitým pojítkem s myšlením nacionálně-socialistického ideologa? Bez dalších literárních dokladů, které nejsou zatím nikde v pozůstalosti k nalezení, lze těžko vyslovit jednoznačnou odpověď. Nicméně Winterovo okolí tuto spojitost vidělo jako spornou. Jeho aktivity již dlouho vyvolávaly nedůvěru katolické církevní hierarchie. Litoměřický biskup Weber ho prý považoval za vysloveného Rosenbergova stoupence.⁵⁴⁰ Postupem doby údajně vzrůstala také nedůvěra kolegů z německé Teologické fakulty v Praze, kteří Wintera podle jeho tvrzení ani nepřizvali na poradu ohledně zřízení pražského německého kněžského semináře.⁵⁴¹

Stupňující se nervozitu církevní hierarchie vůči jeho kněžským aktivitám podporily události v jižních Čechách. I v tomto případě o nich dosud není mnoho zpráv a žádná literatura, ale souvisely zřejmě s novou církevní organizací na nových říšských územích. Jeden dokument ze spisu Stasi na Eduarda Wintera naznačuje, že v těch oblastech českobudějovického biskupství, které se po mnichovské dohodě ocitly na říšských územích a staly se částečně součástí župního území Bavorské východní marky (*Bayrische Ostmark*) a částečně Sudetské župy, došlo ke sporu mezi tamním sudetoněmeckým kněžstvem, které usilovalo o vlastní organizační církevní jednotku (generální vikariát v Klatově), a katolickou církví, reprezento-

537 Je otázkou, zdali v deníku byla tato poznámka v závorce. Normálně to, co ve strojopisech v rámci deníkových citátů bylo v závorce, bylo Winterem doplněno až při psaní autobiografie. Na druhou stranu konečná, vydaná verze v publikované autobiografii ke slovu *jüdische* v závorce ještě před něj přidala *organisierte*, takže je pravděpodobné, že mnou uvedená podoba odpovídala deníkovému záznamu. Odpovídá to také argumentací navazující na Rosenbergovy výklady.

538 K tomu ve strojopise Winter připsal *der Rasse*.

539 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 214. Text je z velké části obsažen i ve vydané autobiografii (místy i jinak upravený), ale v rukopise byl o něco delší. Strojopisná verze, myslím, lépe vysvětluje pozici Wintera vůči Rosenbergovi. WINTER: Mein Leben, s. 119.

540 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 31.

541 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 228.

vanou řezenským a pasovským biskupstvím. Podle zvláštní zprávy z října 1940 se neurčený počet tamních katolických kněží, kteří se aktivně zapojili do sudetoněmeckého hnutí (*in deutschem Schicksalskampf bewährten katholischen Geistlichen*), po mnichovské dohodě s nadšením přizpůsobil novým poměrům; dobrovolně se údajně přihlašovali k NSDAP, k oddílům SA a dokonce k SS.⁵⁴² Zpráva líčí ohromný nedostatek kněží poté, co své fary opustilo 23 českých kněží a zcela nezajištěná byla finanční situace zbývajících kněží. Podle studie Paula Maie vzal katolickou službu v jižních Čechách na základě řady došlých stížností pod svou starost řezenský biskup Buchberger, který o věci vyjednával s papežskou kurií. Po určité době bylo konečně rozhodnuto přidělit katolické děkanáty na jihu Čech pod biskupství Řezno a Pasov. K tomu došlo k 1. prosinci 1939.⁵⁴³ Podle výše zmíněné zprávy ovšem proběhla celá záležitost trochu jinak. K převzetí děkanátů mělo dojít údajně na žádost českobudějovického biskupa a nařízení Vatikánu, dokud papež nevydá jiné rozhodnutí. Došlo k tomu bez ohledu na aktivitu zmíněných sudetoněmeckých kněží, kteří se již dříve vyjádřili, že „v žádném případě“ nemají ochotu „svěřovat se pod podřízenost biskupů řezenského a pasovského, označovaných jimi jako „černí“.“⁵⁴⁴ Místo toho prý usilovali o zřízení církevní administrativy v Českém Krumlově. Podle této zprávy byl hlavou sudetoněmeckých duchovních „revolučního postoje“ právě Eduard Winter. Říšské ministerstvo propagandy vidělo v popsaném postupu především mocensko-politický boj katolické církve. Je ovšem otázkou, nakolik zpráva odpovídá událostem, neboť z jiných pramenů nelze nic potvrdit o podobné činnosti Eduarda Wintera v létě či na podzim 1940. V té době měl, zdá se, již podstatně odlišné starosti. Nicméně je neoddiskutovatelné, že ze zprávy lze vyčíst Winterovu jednoznačně nejistou pozici v rámci katolické církve. Pro přílišný příklon k nacionálněsocialistickému systému byl údajně podle téže zprávy katolickou církví dokonce umlčen a krátkým procesem exkomunikován.⁵⁴⁵ Dochované prameny o tom ovšem říkají něco podstatně jiného.

542 BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 34–35, Opis zvláštní zprávy o činnosti katolické církve v děkanátech biskupství českobudějovického, odstoupených ve prospěch biskupství Pasov a Řezno. K tomu viz také tamtéž, s. 28, kde je zpráva datována na 30. 10. 1940.

543 MAI, Paul: Das Bistum Regensburg und die Vikariate Bischofteinitz, Hostau und Deschenitz (1939–1945). In: Setkání na hranici. 2. Česko-hornofalcké archivní symposion 1994, Ústí nad Labem 1997, s. 141–144.

544 [...] *sich auf keinen Fall unter die Botsmäßigkeit in der von ihnen als „schwarz“ bezeichneten Bischöfe von Passau und Regensburg zu begeben.* BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 35.

545 Tamtéž.